

WSTĘP

Teksty zebrane w numerze czwartym czasopisma „Polish-Jewish Studies” ukazują się w trzech działach: *Studia*, *Recenzje/Polemiki* oraz *Kronika*. W pierwszym zamieszczono artykuły będące pokłosiem dwóch konferencji naukowych, organizowanych przez Instytut Pamięci Narodowej: „Czas okupacji i zniewolenia. Żydzi i Polacy w obliczu totalitaryzmów 1939–1956” (Warszawa, 6–7 lipca 2021 r.) oraz „Aktion »Reinhardt« i Zagłada polskich Żydów – w kręgu mechanizmów i sprawców” (Warszawa, 9 marca 2022 r.). Tym samym tom zdominowała tematyka okupacyjna oraz powojenne rozliczenia ze sprawcami zbrodni na Żydach.

Na początku działu *Studia* publikujemy dwa teksty poświęcone relacjom polsko-żydowskim w dwudziestoleciu międzywojennym. W pierwszym z nich Konrad Zieliński zaprezentował obraz społeczno-demograficzny ludności żydowskiej w Polsce w drugiej połowie lat trzydziestych, krytycznie spojrzął na stosunki polsko-żydowskie, co częściowo wynika z wybranej do opisu dekady. Autor skupił się m.in. na polityce państwowej wobec Żydów, w tym – polityce emigracyjnej i tzw. kwestii żydowskiej w kontekście Kościoła katolickiego. Zieliński ocenił

działania władz polskich w sprawach żydowskich jako tolerujące przemoc wobec Żydów. Drugi artykuł, autorstwa Marka Wierzbickiego, jest poświęcony stanowi badań nad stosunkami polsko-żydowskimi na ziemiach polskich pod okupacją sowiecką w latach 1939–1941, to znaczy jednemu z najbardziej kontrowersyjnych tematów w najnowszych dziejach Polski, rozmaicie interpretowanemu zarówno przez przedstawicieli społeczności polskiej i żydowskiej, jak i przez historyków polskich i zagranicznych.

Część poświęconą okupacji otwiera artykuł Karoliny Trzeskowskiej-Kubasik, zatytułowany *Niemieckie prześladowania i represje wobec ludności żydowskiej na terenie Kreis Busko w latach 1939–1942 – wybrane problemy*. Autorka omówiła w nim konstytutywne przejawy podejmowanych przez władze niemieckie prześladowań Żydów w pierwszej fazie Zagłady na badanym przez siebie terenie: błyskawiczne pogromy i inne formy represji w pierwszych tygodniach wojny, politykę gettoizacji oraz wyzysku ludzkiego i ekonomicznego, składające się na zagładę pośrednią. Trzeskowska-Kubasik przedstawiła ponadto struktury niemieckiej administracji cywilnej oraz wojskowo-policyjnej na obszarze Kreis Busko, odpowiedzialne za zbrodnie na Żydach w latach 1939–1942.

Kolejny tekst, odnoszący się do problematyki okupacyjnej, to artykuł Tomasza Domańskiego *Niemiecka administracja gminna w Generalnym Gubernatorstwie i jej pozostałość aktowa do badań nad relacjami polsko-żydowskimi. Przykład dystryktu radomskiego*. Analiza spuścizny dokumentacyjnej wytworzonej przez niemieckie władze szczebla gminnego w oczywisty sposób dowodzi wikłania ludności polskiej w politykę antyżydowską i zmuszania jej do uczestnictwa w niej. Najpowszechniejsza metoda, po którą sięgano, polegała na selektywnym zarządzaniu strachem: groźbach, zastraszaniu, stosowaniu odpowiedzialności zbiorowej i indywidualnej. W artykule zwrócono również uwagę na rolę urzędu sołtysa, którego władze niemieckie czyniły niejednokrotnie zakładnikiem własnych działań. Ustalenia Domańskiego, podkreślające rolę czynnika niemieckiego, są niezwykle ważne również dla badań nad kontekstem relacji polsko-żydowskich w czasie II wojny światowej, który przez wielu autorów bywa pomijany bądź marginalizowany.

Jednym z tysięcy przypadków udzielania pomocy Żydom przez Polaków w czasie II wojny światowej zajęła się Kinga Czechowska. Autorka przybliżyła nietuzinkową postać ziemianina Hipolita Aleksandrowicza i jego dokonania na niwie

pomocowej. Aleksandrowicz w odróżnieniu od wielu ziemian z ziem wcielonych do Rzeszy Niemieckiej w 1939 r. uniknął śmierci i prześladowań z rąk swoich niemieckich sąsiadów. W kolejnych latach wspierał Polaków i właśnie Żydów. Autorka opisuje motywacje kierujące poczynaniami ziemianina i okoliczności pomocy.

Artykuł Romana Gieronia zatytułowany *Proces Williego Haasego przed Sądem Wojewódzkim w Krakowie w 1951 roku* otwiera tę część numeru czwartego „Polish-Jewish Studies”, która została poświęcona dociekaniom badawczym nad ściganiem zbrodni popełnionych na Żydach w czasie II wojny światowej. Kolejny tekst dotyczący problematyki przedstawiła Monika Tomkiewicz – *Ściganie i karanie sprawców zbrodni popełnionych na Żydach w Ponarach i innych miejscach straceń na Wileńszczyźnie*. Obie prace nawiązują do niezwykle ważnego w ostatnich latach nurtu analizy powojennych materiałów sądowych i śledczych, pozwalających – wobec zniszczenia przez Niemców ogromnej ilości dokumentów – ustalić przebieg Zagłady oraz przyjrzeć się jej sprawcom. Znamienne, że konkluzje obojga autorów są dość zbieżne. Wyniki prawnokarne rozliczenia się z tymi zbrodniami są w najwyższym stopniu niezadowolające.

Okresowi powojennemu zostały poświęcone prace autorstwa Romana Gieronia i Mateusza Lisaka. W pierwszej pt. *Akty kolektywnej przemocy antyżydowskiej w Rzeszowie i Krakowie w 1945 roku. Próba porównania w kontekście postępowań karnych* Roman Gieroił wykorzystał zachowane materiały śledcze z wydarzeń antyżydowskich, zwanych pogromami, z 11 sierpnia 1945 r. w Krakowie i 11–12 czerwca 1945 r. w Rzeszowie. Dokumenty posłużyły do próby porównania przebiegu i zasięgu tych wydarzeń. Jednocześnie autor starał się odpowiedzieć na pytanie o zakres ścigania przestępstw z 1945 r., popełnionych przeciwko Żydom w Krakowie i Rzeszowie – w komunistycznej Polsce bezpośrednio po tych tragicznych wydarzeniach oraz już po 1989 r. Natomiast Mateusz Lisak skupił się na analizie pogromu w Kielcach 4 lipca 1946 r. Jego *Przegląd badań nad pogromem w Kielcach w anglojęzycznej literaturze naukowej. Lata 1946–1992* to obszerne studium, w którym autor doszedł do przekonania, że liczba prac, które ukazały się do początku lat dziewięćdziesiątych XX w., była nader skromna. Zdaniem Lisaka, w dotychczasowych pracach skupiano się jednak w większym stopniu na ustaleniach tła niż na szczegółowej analizie przebiegu samego wydarzenia.

Tak jak w poprzednich numerach „Polish-Jewish Studies”, niezwykle ważne – z perspektywy Holocaust Studies i Jewish Studies – rozważania znalazły się w dziale *Recenzje/Polemiki*, gdzie zamieszczono pięć recenzji. Niektóre z nich to dość obszerne studia, z wnikliwą, szczegółową analizą problematyki poruszanej przez autorów omawianych publikacji. Przedmiotem zainteresowania recenzentów są znane i głośne w ostatnich latach w Polsce i za granicą opracowania dotyczące relacji polsko-żydowskich. Na szczególną uwagę zasługują polemiczne teksty Piotra Gontarczyka („*Judenjagd*” Jana Grabowskiego. *Przyczynek do badań nad zjawiskiem wypaczenia historii Holocaustu (Holocaust distortion)*) i Pawła Kornackiego (*Holokaust bez Niemców. Recenzja książki Anny Bikont, „Cena. W poszukiwaniu żydowskich dzieci po wojnie”, Wołowiec 2022, 464 s.*). Ponadto Ryszard Śmietanka-Kruszelnicki pochylił się nad książką *Umarły cmentarz. Wstęp do studiów nad wyjaśnieniem przyczyn i przebiegu morderstwa na Żydach w Kielcach dnia 4 lipca 1946 roku* Krzysztofa Kąkolewskiego, Martyna Grądzka przeanalizowała biografię Jakoba Steinhardta autorstwa Dominika Flisiaka, a Kinga Czechowska – publikację *Sztetl Lubicz* pióra Karoliny Famulskiej-Ciesielskiej.

W ostatnim dziale *Kronika* zamieszczono teksty opisujące działania Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie, a dotyczące upamiętnienia ofiar Zagłady w związku z przypadającą w 2022 roku 80. rocznicą Akcji „Reinhardt” (Roman Gieroń), cykl promocji i debat wokół książki *Stan badań nad pomocą Żydom na ziemiach polskich pod okupacją niemiecką – przegląd piśmiennictwa* (Michał Siekierka) oraz konferencję „»Warszawo ma...« 79. rocznica Powstania w Getcie Warszawskim” (Warszawa, 14 kwietnia 2022 r.) (Dawid Chomej).

Tomasz Domański
Alicja Gontarek